

РОЗДІЛ 2

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342.3

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-11/11>

ОРГАНІЗАЦІЯ РОБОТИ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

ORGANIZATION OF THE WORK OF THE VERKHOVNA RADA OF UKRAINE DURING MARTIAL LAW

Білодід С.І., студентка II курсу юридичного факультету
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

У період дії воєнного стану діяльність парламенту України набуває критичного значення для забезпечення стійкості державного управління, національної безпеки та підтримки функціонування інших гілок влади. Як єдиний законодавчий орган країни, Верховна Рада зобов'язана адаптувати свою роботу до умов підвищених ризиків та загроз, забезпечуючи при цьому безперервність і ефективність законодавчого процесу. У статті досліджено правові основи організації роботи Верховної Ради України в умовах воєнного стану, включаючи зміни, що стосуються парламентських процедур, безпеки депутатів, оперативності ухвалення рішень, а також загрози для парламентського суверенітету в умовах зовнішньої агресії.

Новизна статті полягає у системному аналізі механізмів адаптації парламенту до умов війни, а також у виявленні нових викликів, пов'язаних із законодавчим забезпеченням функціонування держави під час воєнного стану. Особливо підкреслюється необхідність оновлення норм Регламенту Верховної Ради з метою оптимізації порядку розгляду та прийняття законодавчих актів у прискореному режимі, що є критично важливим у воєнних умовах. Крім того, в роботі пропонуються конкретні шляхи вдосконалення організаційних аспектів діяльності парламенту, таких як забезпечення безпеки його членів, функціонування парламентських комітетів у надзвичайних умовах та захист інституційної цілісності держави.

Увага акцентується на тому, що навіть у складних умовах воєнного стану необхідно зберігати баланс між швидкістю прийняття рішень і дотриманням демократичних процедур. Окрім цього, стаття пропонує рекомендації щодо підвищення ефективності роботи парламенту шляхом внесення змін до законодавства для більш чіткого регулювання парламентської діяльності в екстремальних умовах.

Ключові слова: Верховна Рада України, парламент, воєнний стан, законодавчий процес, безпека, регламент, адаптація, безперервність, ефективність.

During the period of martial law, the activities of Ukraine's parliament take on critical importance in ensuring the resilience of state governance, national security, and the continued functioning of other branches of power. As the country's sole legislative body, the Verkhovna Rada is obligated to adapt its operations to conditions of heightened risks and threats while ensuring the continuity and effectiveness of the legislative process. This article examines the legal foundations of the Verkhovna Rada's organization during martial law, including changes related to parliamentary procedures, the security of deputies, the promptness of decision-making, and threats to parliamentary sovereignty in the context of external aggression.

The novelty of the article lies in its systemic analysis of the mechanisms through which the parliament adapts to wartime conditions, as well as the identification of new challenges associated with legislative support for the state's functioning under martial law. Special emphasis is placed on the need to update the Verkhovna Rada's Rules of Procedure to optimize the process of reviewing and adopting legislative acts in an expedited manner, which is critically important in wartime. Additionally, the article proposes specific ways to improve the organizational aspects of parliamentary activity, such as ensuring the safety of its members, the functioning of parliamentary committees under emergency conditions, and protecting the institutional integrity of the state.

Attention is drawn to the fact that even under the difficult conditions of martial law, it is essential to maintain a balance between the speed of decision-making and adherence to democratic procedures. Furthermore, the article offers recommendations for enhancing the parliament's efficiency by amending legislation to more clearly regulate parliamentary activities in extreme conditions.

Key words: Verkhovna Rada of Ukraine, parliament, martial law, legislative process, security, rules of procedure, adaptation, continuity, efficiency.

Актуальність статті обумовлена сучасною ситуацією в Україні, де введення воєнного стану стало необхідним заходом для забезпечення національної безпеки та стабільності. В умовах воєнного стану ефективна робота Верховної Ради набуває особливої важливості, оскільки парламент є ключовим органом, що приймає рішення, які впливають на всі сфери життя держави. Воєнний стан вимагає оперативного та злагодженого законодавчого процесу, що дозволяє швидко реагувати на виклики та загрози.

Крім того, під час кризових ситуацій, таких як воєнний стан, Верховна Рада повинна забезпечувати безперервність своєї роботи, попри на можливі перешкоди та ризики. Це містить не тільки прийняття законів, але й координацію з іншими державними органами та міжнародними партнерами. Вплив воєнного стану на законодавчий процес та управління державою є значним, оскільки вимагає адаптації процедур що існує та впровадження нових підходів для забезпечення ефективності та стабільності.

Необхідно розглянути, як Верховна Рада адаптується до цих питань, актуальність її дій, які механізми сприяють підвищенню активності за умов кризи. Аналіз організації роботи парламенту в період воєнного стану дозволить виявити сильні сторони та недоліки в законодавчому процесі.

Перед Україною постає завдання не тільки безпосереднього запобігання повномасштабному вторгненню з боку РФ, але й захисту основ свого конституційного устрою, зокрема принципів національного парламентаризму, які не повинні бути піддані загрози через заходи, запроваджені в умовах воєнного стану.

Таким чином, дослідження організації роботи Верховної Ради України під час воєнного стану є актуальним та необхідним для розробки рекомендацій, які сприяють підвищенню ефективності роботи парламенту в умовах кризи. Це дослідження також робить внесок у розширення знань про управління державою в екстремальних умовах, що є важливим для майбутніх наукових та практичних розробок.

Повномасштабне вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 року створило нові ризики та загрози для роботи вищих органів державної влади, значною мірою пов'язані з безпековими аспектами. В умовах триваючої російсько-української війни наявність і ефективне функціонування Верховної Ради України, повноваження якої продовжуються на час дії воєнного стану, а також інших ключових державних інституцій, є вирішальним чинником для підтримки національної безпеки, стабільності владної вертикалі та керованості державою в цілому.

На початку повномасштабного вторгнення саме Верховна Рада, відповідно до ст. 85 Конституції України, відіграла ключову роль у швидкому затвердженні указу Президента України про введення воєнного стану. У цьому контексті, з огляду на зростання значущості інституційної спроможності Верховної Ради під час війни, актуальними стають питання, що стосуються організації її діяльності в умовах воєнного стану, зокрема: зміни у законодавчому процесі та забезпечення безперервності роботи парламенту в умовах воєнного стану.

Дослідження цього питання цих проблем дозволить краще зрозуміти, як кризові умови впливають на функціонування парламенту і які механізми можуть підвищити його ефективність під час криз, а також дозволить оцінити як Верховна Рада зберігає свою працездатність, і запропонувати рекомендації щодо забезпечення стабільності роботи в умовах майбутніх кризових ситуацій.

Проблемами організації роботи Верховної Ради України раніше займалися такі дослідники, як Ю. Г. Барабаш, О. О. Берназюк, З. О. Погорелова, Т. Словська, О. В. Совгира та інші. Проте їхні праці здебільшого зосереджуються на загальній характеристиці конституційно-правового статусу Верховної Ради або аналізі окремих аспектів її функціонування, не приділяючи достатньої уваги сучасним викликам та ризикам парламентаризму, що виникають у зв'язку з активною фазою російсько-української війни. Крім того, вони рідко розглядають можливість вдосконалення правової бази для забезпечення ефективної роботи парламенту під час дії воєнного стану.

Доречно наголосити на статті Ю. Кириченка та С. Чоудрі [1], де окреслено основні проблеми, з якими стикається український парламент під час війни. Однак із розвитком практики парламентської діяльності та з огляду на нові загрози, що постають у контексті триваючої російсько-української війни, ця тема потребує подальших наукових досліджень.

Внаслідок повномасштабного вторгнення Росії на територію України, Президент України 24 лютого 2022 року видав Указ № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні», який був затверджений Законом України № 2102-IX від 24 лютого 2022 року. Внаслідок цього з 05:30 24 лютого 2022 року на 30 діб було введено воєнний стан [2]. Ця подія відкрила новий етап дев'ятирічного російсько-українського конфлікту та потребувала швидкої перебудови державних структур.

Під час воєнного стану органи державної влади зосереджені на дотриманні Конституції та законів України, впровадженні заходів правового режиму, цивільного захисту оборони та забезпечення прав громадян. Важливою в цьому процесі є роль Верховної Ради України, яка продовжує працювати під час воєнного та надзвичайного стану. Це має важливе конституційне значення, оскільки навіть в умовах війни Конституція не надає президенту права на законодавчу діяльність. Основне завдання Верховної Ради – продемонструвати свою інституційну спроможність і залишатися правовим органом.

Основними правовими джерелами парламентської процедури є Регламент Верховної Ради та Конституція України [3]. Конституція регулює базові принципи роботи парламенту, тоді як положення Регламенту конкретизують внутрішню процедуру. Він встановлює правила функціонування найвищого законодавчого органу.

З 24 лютого 2022 року сесійна робота парламенту кардинально змінилася з урахуванням норм безпеки: виключено онлайн-трансляції пленарних засідань, акредитованим журналістам та фотокореспондентам заборонено працювати на території будівлі парламенту, що значно ускладнює висвітлення діяльності парламентаріїв.

Олександр Корнієнко підкреслив, що першорядно було зроблено акцент на пристосуванні законодавства до умов надзвичайного стану. Парламентарі перейшли на роботу за правилами безперервного пленарного засідання, що дозволяє швидше ухвалювати закони, оскільки основні обговорення ведуться в комітетах, а в залі відбувається лише голосування [4].

Насамперед зазначимо, що під час воєнного стану не передбачено окремого порядку ухвалення законів, і парламент продовжує виконувати свої повноваження в межах загальної законодавчої процедури відповідно до Регламенту Верховної Ради. Такий підхід, з одного боку, запобігає прийняттю поспішних і недосконалих законодавчих актів, але з іншого – реалії воєнного стану можуть потребувати прискореного ухвалення рішень, особливо у сфері національної безпеки та оборони.

Водночас у Регламенті вже передбачені певні інструменти для прискорення законодавчого процесу: можливість прийняття позачергових рішень, розгляд проєктів за скороченою процедурою, а також ухвалення закону в цілому вже під час першого і другого читання. Варто також згадати про суперечливу, але ефективну практику відхилення від нормативних процедур (зокрема, порушення строків розгляду та пропуск третього читання), яка іноді дозволяє завершити законодавчий процес за лічені дні. У спеціальній літературі наголошується [5, с. 10], що у першій половині року дві третини всіх ухвалених законів було прийнято з порушенням процедури.

У проєкті Плану відновлення України [6, с. 72] також акцентується увага на складності та тривалості ухвалення законодавчих ініціатив під час воєнного стану. Як слушно зазначають Ю. Кириченко та С. Чоудурі, навіть у прискореному режимі законодавчий процес має включати «основні компоненти» або «ключові етапи», характерні для конституційної демократії [1, с. 62].

Окрім законодавчої функції, під час воєнного стану важливим є також належне виконання Верховною Радою України її контрольної функції. Це безпосередньо стосується забезпечення безпечної та безперервної роботи засідань Верховної Ради, її комітетів і комісій, попри тривалі повітряні тривоги практично по всіх областях України. Щодо роботи органів Верховної Ради, то встановлено практику проведення засідань комітетів у форматі відеоконференцій, запроваджену Законом України від 30 березня 2020 року № 543-IX, що стала корисною ще в період пандемії COVID-19.

Водночас пленарні засідання Верховної Ради продовжують відбуватися в очному форматі, попри значні загрози безпеці. Після оголошення воєнного стану було внесено законопроект від 8 березня 2022 року № 7129 [7], який передбачає можливість дистанційної участі народних депутатів у засіданнях парламенту (схожа ініціатива була запропонована ще законопроектом від 20 березня 2020 року, реєстр. № 3250). Хоча дистанційний формат має явні переваги для роботи парламенту (зокрема, зменшення ризиків від проведення тривалих засідань великої кількості людей), він не може повністю гарантувати дотримання ст. 84 Конституції України, яка трактує особите голосування депутатів та їхнє вільне волевиявлення. Склалися небезпідставні сумніви щодо конституційності онлайн-пленарних засідань, оскільки Конституційний Суд України у своєму рішенні від 17 жовтня 2002 року № 17-рп/2002 пленарні засідання визначив як такі, що відбуваються у визначений час і в певному місці.

Резюмуючи зазначимо, що питання легітимності дискусійної роботи парламентаріїв, як і довіри до неї досить дискусійним. З цієї причини нема потреби концентрувати увагу на режимі онлайн-засідань, оскільки актуальнішим є питання забезпечення належного рівня безпеки для проведення засідань у звичному форматі під час воєнного стану.

Перші кроки з налагодження діяльності парламенту в умовах не тільки воєнного, але й надзвичайного стану, були окреслені Постановою Верховної Ради України від 23 лютого 2022 року № 2100-IX [8], прийнятою напередодні повномасштабного вторгнення Російської Федерації.

Ця постанова, покликана гарантувати безперервну роботу парламенту, фактично не запроваджувала суттєвих нововведень і здебільшого підтверджувала збереження основних форм діяльності парламенту та його органів, включаючи роботу в умовах війни та надзвичайного стану (хоча тимчасові слідчі комісії в ній не були згадані).

Однак наступна Постанова парламенту України від 24 лютого 2022 року № 2103-IX [9] запровадила режим «безперервного пленарного засідання» для роботи парламенту. Цей режим дозволяє тимчасово відійти від традиційної організації розгляду питань під час сесії, визначеної Розпорядженням від 10 лютого 2010 року № 1861-VI [10], включаючи календарний план сесії, розклад та порядок денний тижня пленарних засідань. Такий режим дає можливість більш гнучко та раціонально організувати роботу комісій і парламенту для оперативного розгляду та ухвалення законопроектів в умовах нестабільності.

Також Голові парламенту України надано право за необхідності встановлювати місце парламентського сесійного засідання та його час, а також визначати формат голосування. Це дозволяє оперативно організувати засідання, і вчасно реагувати на загрози безпеці, змінюючи місце проведення або формат голосування.

Однак можуть виникнути питання щодо правомірності окремих відхилень від Регламенту Верховної Ради України, які були встановлені парламентськими постановами, оскільки Регламент має силу закону. Відповідно до Регламенту (ч. 4 ст. 11), під час запровадження воєнного стану Голова парламенту має повноваження визначати лише час і місце проведення засідань. Однак, положення щодо методики голосування та координації розгляду питань у сесійній залі в умовах воєнного стану не передбачені. Для зміни загальних правил у цих питаннях потрібно було б внести зміни до законодавства про Регламент Верховної Ради України. Також варто зазначити, що парламентські постанови щодо організації роботи в умовах воєнного стану, які діють принаймні протягом усієї парламентської сесії, не слід розглядати як одноразові (ad hoc) відхилення від процедур, визначених Регламентом.

Усе це вимагає адаптації не тільки законодавчих процедур, але й усіх інших парламентських процедур, які повинні бути адекватно відображені в законодавстві для роботи в умовах воєнного стану. Варто також згадати про Постанову Верховної Ради України від 6 вересня 2022 року № 2558-IX [11] та від 7 лютого 2023 року № 2912-IX [12], які уточнили правила організації роботи парламенту в умовах війни. Зокрема, замінили термін «режим безперервного пленарного засідання» на «режим одного пленарного засідання», оскільки суть цієї форми полягає не в фізичній безперервності засідання (що б вимагало 24-годинної присутності депутатів у залі), а в юридичній безперервності.

Засідання не закривається, але періодично робляться перерви для роботи в комітетах або відпочинку. Однак, надання Голові Верховної Ради права оголошувати тривалі перерви в засіданні не передбачено Регламентом, за винятком випадків, коли це відбувається в рамках загальних повноважень щодо оголошення перерв (п. 3 ч. 1 ст. 27 Регламенту). Те ж саме стосується визначення часу і місця «продовження» засідання, що також не є частиною стандартних парламентських процедур.

Ще одним відхиленням від норм Регламенту є процедура скликання засідань Погоджувальної ради. Спочатку це здійснював виключно спікер парламенту (Постанова Верховної Ради від 23 лютого 2022 р. № 2100-IX), а тепер таке право мають щонайменше три фракції або депутатські групи (згідно з Постановами від 09.06.2022 № 2558-IX і від 07.02.2023 № 2912-IX). Проте частина 7 статті 73 Регламенту встановлює, що для скликання Погоджувальної ради достатньо ініціативи двох фракцій або груп. Попри загальну оптимізацію парламентських процедур, обмеження прав меншості на ініціювання таких засідань не видається обґрунтованим, оскільки Погоджувальна рада виступає ключовим консультативним органом. Її зустрічі проходять у закритому форматі з обмеженим складом (близько тридцяти депутатів), що не створює серйозних загроз для безпеки чи функціонування парламенту.

До позитивних аспектів можна віднести те, що в Постановах Верховної Ради України від 6 вересня 2022 року № 2558-IX та від 7 лютого 2023 року № 2912-IX було закріплено невідкладність проведення засідань комітетів і комісій, зокрема в режимі відеоконференцій. Водночас зважаючи на значний досвід і ефективність існуючих механізмів проведення онлайн-засідань тимчасових комітетів та комісій, на нашу думку, доцільно віддати пріоритет такій формі роботи для полегшення й прискорення їхньої діяльності в умовах війни.

Незалежно від цього, сьогодні існує загальна тенденція до поглиблення відхилень у парламентській практиці та статуті від встановлених Регламентом Верховної Ради України правил і процедур. Зокрема, Постановою Верховної Ради України від 7 лютого 2023 року № 2912-IX запроваджені нові правила формування порядку денного після перерви поточного пленарного засідання (іноді з обмеженням прав меншини депутатів на внесення пропозицій щодо змін до проекту порядку денного). Однак таке регулювання залишається досить фрагментарним, що не гарантує належної прозорості та передбачуваності роботи Верховної Ради України.

Крім того, звертає на себе увагу затягування з впровадженням Постановою Верховної Ради України від лютого № 2912-IX чіткої вимоги щодо переривання засідання під час повітряної тривоги, попри, що з моменту повномасштабного вторгнення РФ минуло вже майже два роки (станом на 10 жовтня 2024 року). Цілком логічно, що для безпеки народних депутатів України та збереження дієвості Верховної Ради України ця норма мала б діяти з 24 лютого 2022 року. Проте, за даними ЗМІ [13], мали місце випадки ігнорування сигналів повітряної тривоги під час пленарних засідань парламенту.

Однією з важливих особливостей роботи Верховної Ради України під час воєнного стану стало обмеження прямих трансляцій відкритих пленарних засідань та засідань Погоджувальної ради. Як зазначають Ю. Кириченко та С. Чудрі, більшість рішень Верховної Ради України у воєнний час приймаються таємно з міркувань національної безпеки, а український народ інформується лише після засідань і прийняття рішень [1, с. 62]. Хоча такі заходи обмежують відкритість роботи Верховної Ради України, їх варто визнати виправданими в умовах війни, з огляду на безпеку (щодо уникнення заздалегідь відомого місця та часу засідань) та необхідність зниження політизації таких зустрічей. Відсутність онлайн-трансляцій після запровадження воєнного стану сприяла прискоренню розгляду та ухвалення законопроектів.

Обмеження на пряму трансляцію пленарних засідань Верховної Ради України де-факто діє з початку широкомасштабного вторгнення Росії і вперше було врегульоване Постановою Верховної Ради України від 06.09.2022 р. № 2568-IX [14], а на законодавчому рівні – лише Законом України від 13.12.2022 р. № 2849-IX [15]. Спроби нормалізувати висвітлення роботи Верховної Ради України

під час воєнного стану, зокрема, допуск представників ЗМІ на пленарні засідання, виявилися безуспішними, як це видно з проєктів постанов від 1 серпня 2022 р. реєстр. № 7620 [16] та від 05.09.2022 р. реєстр. № 7734 [17].

Наразі актуальним залишається питання щодо досягнення балансу між прозорістю роботи Верховної Ради України та інтересами національної безпеки. На нашу думку, при збереженні закритого формату пленарних засідань необхідно максимально інформувати громадськість про їхній перебіг і результати відразу після завершення (через трансляції засідань, офіційні виступи та брифінги народних депутатів від різних фракцій і груп). Таке висвітлення повинно бути об'єктивним, повним та базуватися на принципі рівного представлення позицій усіх політичних сил у парламенті.

У цьому контексті зазначимо, що Постановою Верховної Ради України від 7 лютого 2023 року № 2912-IX заборонено всім присутнім на пленарному засіданні розповсюджувати інформацію про його початок, хід та рішення раніше ніж через годину після оголошення перерви. Попри доцільність такого заходу, викликає сумнів питання щодо права Верховної Ради України встановлювати таку заборону. Крім того, фактична відсутність правових наслідків для порушників робить цю заборону переважно декларативною. У цьому контексті законопроект від 9 лютого 2023 року № 9005 заслуговує на широку підтримку, оскільки передбачає законодавче закріплення заборони та відповідні санкції за її порушення. Зокрема, йдеться про позбавлення народного депутата права брати участь у пленарному засіданні до п'яти днів з утриманням заробітної плати, а для інших присутніх – зобов'язання залишити засідання. Разом із тим, варто додатково конкретизувати ці наслідки, наприклад, у разі повторного порушення заборони.

Висновки. Координація та регулювання дій парламенту України, як головного представницького і єдиного законодавчого органу, повинна враховувати загрози та виклики, що виникають у результаті російсько-української війни. На сьогодні адаптація діяльності парламенту до умов воєнного стану здебільшого має ситуативний і недостатньо системний підхід, що проявляється у посиленні відхилення у парламентській діяльності та регулюванні законодавчих процедур, встановлених Регламентом Верховної Ради України.

Задачі, що стоять перед Верховною Радою України та її інститутами під час воєнного стану, повинні бути вирішені на основі забезпечення балансування між результативністю та безпекою роботи парламенту, а також його відкритістю та відповідністю чинним парламентським процедурам.

Це вимагає закріплення в Регламенті принципів організації діяльності під час воєнного стану, а також забезпечення гарантій безпеки та безперервності роботи парламенту, а також передбачити особливості прискореного розгляду та прийняття законів у цих умовах, водночас запобігаючи можливим зловживанням такою процедурою.

В Україні воєнний стан зумовлює необхідність оперативного реагування Верховної Ради на виклики, що виникають унаслідок агресії, зокрема через прийняття нагальних законодавчих актів. Під час воєнного стану законодавчий процес стає більш гнучким та прискореним, що дозволяє ухвалювати рішення в коротші терміни. Одним з важливих змін стало скорочення процедур розгляду законопроектів, що мають безпосередній вплив на національну безпеку та оборону. Крім того, запровадження електронних засобів комунікації сприяло забезпеченню оперативності ухвалення рішень у складних умовах.

Однак такі зміни викликають занепокоєння стосовно можливих ризиків для демократичних принципів і прозорості парламентських процедур, оскільки прискорений процес може обмежувати дискусії та консультації. Першорядним аспектом також стало надання парламенту додаткових повноважень для контролю над військовими та урядовими ініціативами. Загалом, попри виклики, ці зміни демонструють прагнення парламенту адаптуватися до нових умов та ефективно захищати державні інтереси.

Безперервність роботи Верховної Ради є ключовим завданням для збереження легітимності влади та забезпечення управління державою під час російської агресії. Важливим інструментом для цього стало впровадження дистанційної форми проведення засідань, що дозволило зберегти працездатність парламенту навіть під час активних бойових дій. Також було підвищено рівень координації між парламентом, урядом та президентом для оперативного розв'язання нагальних питань.

У контексті забезпечення безперервності важливим є дотримання принципу правомірності діяльності парламенту, що закріплює легітимність прийнятих рішень. Одним із викликів є ризик втрати кворуму через загрози для безпеки депутатів, однак були запроваджені додаткові заходи безпеки, які мінімізують ці ризики. Робота парламенту в умовах воєнного стану показала здатність пристосовуватися до нових військових викликів, зберігаючи при цьому свою конституційну роль як головного законодавчого органу країни.

Україна нині має подвійне завдання — відбиття масштабного вторгнення Російської Федерації та захист основ свого конституційного ладу, зокрема цінностей національного парламентаризму, які не повинні бути знехтувані в умовах воєнного стану.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кириченко Ю., Чоудрі С. Парламент України у воєнний час. *Український часопис конституційного права*. 2022. № 2. С. 59–63. URL: <https://doi.org/10.30970/jcl.2.2022.6>.
2. Про Регламент Верховної Ради України: Закон України від 10 лютого 2010 № 1861-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17#Text>
3. Регламент Верховної Ради України: Закон України від 10 лютого 2010 № 1861-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17#Text>
4. Воєнна Рада іспит на відповідальність. веб-сайт. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3679133-voenna-rada-ispit-na-vidpovidalnist.html>
5. Моніторинг роботи Верховної Ради IX скликання за 7 сесію (пів року війни). URL: https://parlament.org.ua/wp-content/uploads/2022/12/Monitoring_7-9-1.pdf.
6. Моніторинг роботи Верховної Ради IX скликання за 7 сесію (пів року війни). URL: https://parlament.org.ua/wp-content/uploads/2022/12/Monitoring_7-9-1.pdf.
7. Про внесення змін до Регламенту Верховної Ради України щодо проведення дистанційних засідань Верховної Ради України: проект Закону України від 08.03.2022 № 7129. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1243885>.
8. Про внесення змін до Регламенту Верховної Ради України щодо проведення дистанційних засідань Верховної Ради України: проект Закону України від 08.03.2022 № 7129. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1243885>.
9. Про внесення змін до Регламенту Верховної Ради України щодо проведення дистанційних засідань Верховної Ради України: проект Закону України від 08.03.2022 № 7129. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1243885>.
10. Про внесення змін до Регламенту Верховної Ради України щодо проведення дистанційних засідань Верховної Ради України: проект Закону України від 08.03.2022 № 7129. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1243885>.

11. Про деякі питання організації роботи Верховної Ради України дев'ятого скликання під час проведення восьмої сесії в умовах дії воєнного стану: Постанова Верховної Ради України від 06.09.2022 № 2558-ІХ. *Офіційний вісник України*. 2022. № 73.
12. Про деякі питання організації роботи Верховної Ради України дев'ятого скликання під час проведення дев'ятої сесії в умовах дії воєнного стану: Постанова Верховної Ради України від 07.02.2023 № 2912-ІХ. *Офіційний вісник України*. 2023. № 22.
13. Голова ВР під час засідань ігнорує повітряні тривоги. Якщо буде знищено парламент, нові вибори провести в умовах війни буде складно, – Княжицький. URL: <https://espreso.tv/golova-vr-pid-chas-zasidan-ignoruie-povitryani-trivogi-yakshcho-bude-znishcheno-parlament-novi-vibori-provesti-v-umovakh-viyni-bude-skladno-knyazhitskiy>.
14. Про деякі питання висвітлення роботи Верховної Ради України дев'ятого скликання в умовах дії воєнного стану: Постанова Верховної Ради України від 06.09.2022 № 2568-ІХ. *Офіційний вісник України*. 2022. № 73. Ст. 4405.
15. Про медіа: Закон України від 13.12.2022 № 2849-ІХ. *Офіційний вісник України*. 2023. № 3. Ст. 205.
16. Про особливості висвітлення роботи Верховної Ради України дев'ятого скликання в умовах дії воєнного стану: проєкт Постанови Верховної Ради України від 01.08.2022 № 7620. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1422617>.